

Bertha Zoltán

Magyarság, emberség, hitvallás

A bölcseló Wass Albertről

„Számomra magyarságom ezt jelenti: mint ember, vérség és lelki alkat szerint egy családhoz tartozom, s ezt a családot szeretem erényeivel és bűneivel együtt, s javáért munkálkodni életem értelmében ezen a földön. Tehát ember vagyok, s ezáltal magyar. Mennél jobban sikerül embernek lennem, annál igazabb, tisztább és termékenyebb lesz magyarságom is (...) egységes a magyarság akkor, ha minden magyar emberebbé lenni igyekszik, hogy ezáltal magyarabbá váljon.” 1940-ben, Észak-Erdély visszacsatolása idején írta Wass Albert ezeket a sorokat a *Nyugat*-ban; igazolva gondolkodásának humanista beállítottságát, s szentenciaszerű kijelentésének szellemiségével kapcsolódva is azokhoz az íróinkhoz, akik folyamatosan, minden történelmi kataklizmán felülemelkedve az erkölcsi nemzeteszmeny képviselőt hirdették és vállalták. Az emberség és a magyarság — ethosz és ethnosz — feltétlen (hit- és minőségelvű) értékösszefüggését és összeforradását tételző morális nemzetfogalom gnomikusan bölcseleti, aforisztikusan tömör, axiomatikusan megvilágító kikristályosításához Szabó Dezső például (többek között) a következő alaptézisével járult hozzá: „nekem nem magyar, aki élvez, aki kizsákmányol, aki élösködik. Nekem az magyar, aki dolgozik (...) Nekem magyar: az élet nyolc millió verejtékes, szomorú gladiátora”. Ady keserősége („Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban”) József Attila fohászában folytatódik: „adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak”. Németh László így fogalmazott: „mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember”. Tamási Áron pedig a mély igazságot játékos kedéllyel és humorral színesítve így nyilatkozott: aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas”. — S a sort a végtelenségig folytathatnánk: „A mi európai feladatunk: embernek lenni — magyarul” (Makkai Sándor); „mindíg magunkért, soha mások ellen” (Dsida Jenő); „a magyarság az én szememben, de a múlt magyarjai szemében is: a nemes gondolkozás és a nemes magatartás” (Veres Péter); „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT!” (Utassy József).

A tisztán etikai alapokon nyugvó nemzeteszme természetesen nem nélkülözi az identitásmegőrzés és a sorsvállalás imperatívuszát, s az önvédelem, a létmegtartó küzdelem evidenciáját sem. Dsida Jenő híres sorai a *Psalmus Hungaricus*-ból

élesen világítanak rá a védekező önazonosság követelményére, a nehéz, válságos helyzetekben még inkább elháríthatatlan nemzetmegtartó harc szükségességére is: „annak a kezében, kit fegyver szorongat, / a fegyver megdicsőül és ragyogni kezd”. Mert ahogy Széchenyi is mondta: „A mi feladatunk ezekben a rettenetes időkben a világgal szemben az, hogy megtartsunk egy nemzetet a világnak, mert lehet-e ennél nemesebb, nagyobb és szebb feladat?” Hiszen — Adyval szólva — „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára”. Ezért — megint Adyt idézve — végső veszedelemkor a nemzet hibáit félre lehet tolni, „egy kicsit feledni”, mert „egy fenyegetett fajtát” „bármi áron meg kell védeni”. És Wass Albert kilencvenes évekbeli, tehát égetően aktuális felszólítása is ezt nyomatékosítja, emfatikus hevülettel: „Ébredj magyar! / Termőfölded másoknak terem! / Gonosz irányba sodor / ez a megveszekedett új történelem!”

Wass Albert szemlélete, amely koherensen fogja össze az emberiség, a nemzeti helytállás és a megmaradás alapigényeit, szervesen épül tehát bele ebbe a legautentikusabb magyar szellemi hagyományba, a hiteles magyar gondolat sok évszázados vonulatába. Amely a megmaradásküzdelem során mindig egybekapcsolta a lét- és a hitküzdelmet. A transzcendens eszmélkedés kapaszkodót jelentett, s a létharc így szakralizálódott, a hitvallás pedig valóságos történelmi energiává lényegülhetett. Krisztuskövető kereszténység, egyetemes emberi és nemzeti közösségi identitás: mindez egymástól elválaszthatatlan a bujdosó számára is: „Hontalan vagyok, / de vallom rendületlenül, hogy Ő az út s az élet / és maradok ez úton, míg csak élek / töretlen hittel ember és magyar” (*Hontalanság hitvallása*). Nem sokkal az után keletkezett ez a himnikus-szózatot költemény, hogy a második világháborús tragédia beteljesedett; „Valahol szörnyű vihar lehetett... / S a viharban egy nemzet elveszett...!” (ahogy a *Záróvers* üzeni). S a magyarság tönkremenetelének minden állomása, a magyarság passiójának összes huszadik századi stációja a kisemberi sorsnyomorúság testközeli mélységperspektívájából vetül elénk az 1946-os *Adjátok vissza a hegyeim!*-ben. Az egyszerű erdélyi erdőpásztor, vadőr elbeszélő-főszereplője e megrendítő krónikás élettörténetnek így summázza (a vádló-követelő lamentáció hevületében) az átélteket — a nagyvilág, a nagypolitika hatalmasaihoz fordulva: „Nézzétek urak: idestova ötven esztendeje már, hogy belerángattatok ebbe a játékba. Játsszattok az én bőrömön háborút és országosztást, ide-oda ajándékoztattok engem s a hegyeimet, mint ahogy gyermekek ajándékozzák a játékszereket egymásnak. S én ötven esztendeig engedelmesen játszottam nektek mindent, amit csak parancsoltatok: kisebbségi sorsot, megaláztatást és elnyomatást, üldöztetést nyelvem és fajtám miatt, fölszabadulást és katonásdit. Játsszattam háborút. Lelkesedést és halálfélelmet, rámenős bátorságot és fejvesztett menekülést, játszottam kétségbeesést, fájdalmat, dühöt, elvesztett háborút. Játsszattam elvesztett otthont és elvesztett családot, csikorgófogú bosszúvágyat és hadifogságot, játszottam hontalan bujdosást, magányos,

kóborló farkassorsot az emberi rengetegben... urak, nekem elég volt. Én nem játszom tovább. Adjátok vissza a hegyeimet!”

És mégis, a történelmi magyar sorsvalóság keserű megjelenítése, a magyar nép igaztalan megaláztatásának ez a konkrét és nyers kiábrázolása, ez a nagyvilág figyelmét is felhívó demonstratív és drámai öntanúsítás csak az egyik dimenziója Wass Albert ekkori világlátásának és szemléleti horizontjának. Mert az 1947-es *Részkegyő* az elvont, parabolikus állatmese, a parasztbibliai látásmóddal is rokonítható biblikus és népmesei parafrázis-történet keretében vet számot az emberiség legáltalánosabb, mitologikus távlatú létproblémáival, a paradicsomi bűn és kiűzetés, s a visszatalálást remélő boldogság- és édenkeresés végső kérdéseivel. Hasonlóképpen, mint Tamási Áron ugyancsak ekkoriban született regénye, biblikus, folklorisztikus, filozofikus művészi minőségformákat ötvöző, látomásos-érzéketes hosszú-elbeszélése, a *Zöld ág*. És ez a példázatos fantasztikumtól sem idegenkedő spirituális lényegmegragadó ihletettség itatja át a szintén 1947-es kisesszé-füzér, a Szabó Lőrincet is (*Te meg a világ*) — kontextuálisan mindenképp — asszociáló *Te és a világ* lírai-bölcseleti (olykor szinte prózaversszerű) darabjait. Poétikum és metafizikum, vallás, művészet, bölcselet, mítosz eredendő és genuin szinkretizmusa, élettanítás, intelleum, istendicsérő szakrális igazságkijelentés, morális példabeszéd elmélkedő szövegegyüttesbe sűrített ilyenfajta összetettsége: jellemben, stílusában minden bizonynyal összevethető *A teljesség felé* Weöres Sándorának teljesítményével, aki úgyszintén közvetlenül a háború után alkotja meg transzcendentális világnézetének eme művészi foglalatát, tradicionális költészet- és léttanának ezt a felülmúlhatatlan remekművét. Amelyet maga úgy definiál, hogy az „több mint világnézet és kevesebb mint vallás”. És Wass Albert is úgy áll elénk egy helyütt, mondván, hogy „én nem vagyok sem filozófus, sem pap”.

„Gondoltál-e már arra, hogy milyen csodálatos a világ? Mennyire egész és mennyire tökéletes minden, amit nem az ember alkotott?” — kezdi a *Te és az Isten* című egyik első eszmefuttatását Wass Albert. Az érzelmi megragadottság, az ámulat, a létáhitat, a csodálat hangján. Az az ősi, örök-archaikus világracsodálkozás ez, amelyről Arisztotelész így beszél *Metafizikájában*: az emberek, a „legrégebb bölcselekedők”, „most is, meg régen is a csodálkozás következtében kezdtek filozofálni”; „az ember rendszerint azon kezd, hogy csodálkozik, hogy valami úgy van, ahogy van”. De az emberi gondolkodástörténet másik végpontján Martin Heidegger is úgy nyilatkozik, hogy „minden csodák legnagyobb csodája a létező”, és Ludwig Wittgenstein szerint is „nem az a misztikum, hogy *mi-hy*en a világ, hanem az, hogy *van*”. És Dsida Jenő is ezt fejtegeti: „valószínűleg ez a csodálkozó megdöbbenés foghatta el azt az embert, aki legelőször filozofált a világon. A filozófiai gondolkodás — talán a művészi és igazán emberi is — ott kezdődik, amikor a létezést nem tartjuk olyan magától értetődő dolognak”; „a csodálkozó felismerésből, a megrázó döbbenetből gyönyörűségesen kínlódo gondolkodás lesz, és megszületik a filozófia”.

„Nézz meg egy virágot” — folytatja Wass Albert (miként Weöresnél is jellegzetes, pontosabban hangsúlyos, nyomatékos ez a szófordulat: „Nézz meg egy kődarabot, egy kalapácsot, egy bokrot, egy paripát, egy embert” — még ha nála mindez elsősorban az organikus, misztikus létezésben való összefonódást jelzi is, Wassnál pedig a működőképes teremtettség misztériumát, az isteni eredetű léterő és létenergia megnyilvánulását, kiadását, emanációját). „A legegyszerűbbet: nézz meg egy hóvirágot. Honnan tudja meg bent a föld alatt, hogy odakint már elment a hó s az ágak könnyező rügyein cinkék hintáznak a napsütésben? Nincs telefonja, rádiója sincsen, mégis értesül arról, hogy mennyire haladt a világ a tavasszal. Hideg föld öleli még a gyökeret, de már megindulnak benne az élet nedvei és moccan a csíra. Felüti kis zöld fejét a nyirkos falevelek alól. Kinő a szár, utána futnak a levelek. Zöldek. A föld nedvei összetalálkoznak a napsugárral és zöldre festik a hajszáleréket. Aztán kinyílik a szár, kifeslik a bimbó, előkacag a virág. Kacag. Szinte hallani lehet. Nézd meg jól, milyen szép. Milyen szép és milyen tökéletes. Ember-művész nem alkotott még hozzá foghatót, csak másolt. Egy láthatatlan nagy művész keze dolgozik körülötted. / Néztél vízcseppet mikroszkóp alatt? Mennyi ezer élet nyüzsög benne. Egy egész világ. Minden vízcsepp egy világ. Minden világ egy vízcsepp. Önmagáért való zárt egész. A Te szemedben céltalan, mert nem vagy művész. Művész csak egy van ezen a világon, egyetlenegy, aki alkot. Napról-napra, percről-percre, mindig újat és mindig ugyanazt. / Nézd a fát. Nézd a hegyet. Nézd meg a folyót vagy a tengert. És gondold el, hány milliárd vízcsepp van benne, hány milliárd vízcseppbe zárt világ. És aztán gondold a csillagokra. Azokra, amiket ismersz, és azokra, amiket nem ismerhetsz. Tiszta éjszakákon nézz föl az égboltra: olyan éppen, mint a vízcsepp a mikroszkóp alatt. Minden csillag egy élő valami és köztük a Tied, a Föld, talán a legkisebb. Gondold csak el, hány milliárd vízcsepp lehet még ezen az egyen kívül, amit ismersz. / És akkor gondold szájalommal azokra, akik el akarják hitetni Veled, hogy nincs Isten.”

Amit Rudolf Otto a szent, a szentség alapkategóriájaként numinózusnak, illetve hatásában „mysterium tremendum”-nak nevezett, az emberi ésszel felfoghatatlan mindenségteremtő szellemi abszolútum nagysága és abszolút intelligenciája: mint borzongató titok és kápráztató csoda jelenik itt is meg. S mint a középkori vagy akár a Dsidára is oly jellemző Szent Ferenc-i felfogásban: a világ mint teremtett esztétikum, mint univerzális műalkotás is feltétlenül utal a szépség és a létezés törvény végokára, szubjektum-, vagyis alanszerű divinális eredetére és megigéző őszállandóságára. Egyszersmind folyamatos és végeérhetetlen alkotóképességére. A meditatív meggyőződés és ráébresztés a mikro- és a makrokozmosz harmóniáját, szerkezeti azonosságát és egylényegűségét (paradox izomorfiáját), végtelen és organikus, átlelkesített összefüggésrendjét tudatosítja, de nem pusztán az egyszerű spekulatív logikára hagyatkozva, hanem hangulatilag fel is dúsítva; vagy úgy is mondhatni, hogy a szubsztanciális kozmikus és metafizikai őstények felismerése a mélyen átélt természetszeretet, sőt természetrajongás, a

természetleíró szenvedély és tájélményi érzelmesség dús lelki közegén — s az időtlen toposzok és ősképzetek poétikai hatásformáin keresztül — szűrődik át.

Civilizációkritika, keresztyén (az ember teljes felelősségét átháríthatatlanul vállaló, protestáns jellegű és vétetésű) bünfelfogás (bűntudat és bűnbánat), valamint az eszme-, irodalom- és korstílustörténeti értelemben vett szentimentalizmus és romantika érzületvilága mutatkozik meg abban, ahogyan Wass Albert a gonoszért, a világban bekövetkező rosszért a maga elrugaszkodó szabadságát kieroszakoló, bűnbeesett, a teremtésrendtől elszakadó embert okolja és kárhoztatja. „Isten művész, aki megalkotta a világok milliárdjait és pillanatról pillanatra újakat alkot. Amit Ő alkotott, azért vállalja a felelősséget.” Az ember viszont elrontja maga körül a környezetet, az életet és testi-lelki békéjét, egészségét. („Ne hidd, hogy a kígyó csábította Ádámot és Évát a Tudás Fájának gyümölcséhez. A falánkság hajtotta oda őket, a kíváncsiság, a mértéktelenség, a nagyravágyás. Az elégedetlenség. Még több kellett, ez volt az egész”; „Az első ember nem tudta még, mi a vagyon. És hiszem, hogy boldog volt mégis”; „nem a társadalmi rendszerek teremtették az embert, hanem Isten. De azt se feledd el, hogy a társadalmi rendszereket nem Isten teremtette, hanem az emberek maguk. Részben uralmi ösztönökből, részben békétlenségből. A civilizációt pedig kimondottan csak kényelemből és lustaságból.”) S ha van visszaút és esély — a gyűlölködés nélküli becsületre, az egyéniség túltengését korlátozó isten-, ember- és természetszeretetre —, akkor arra Wass Albert felkínálja a maga erkölcsi javaslatait és hitvallását. Például a megértésre és toleranciára: „messzire kerüld el azokat, akik aszerint ítélik meg az embert, hogy milyen nyelven beszél. Vagy milyen templomban imádkozik, vagy milyen jelvényt visel a gomblyukában.” Mert az örökévalóságukban „igazi törvényeket” a „Dolgok Rendje” szabja meg, a fennállásában (szubzisztenciájában) és hiparchológiai eternitásában befolyásolhatatlan világtörvény, amely éppen nem a pusztítást, hanem a jót, a tisztát, az élhető határozza meg. A vágyakat is eszerint kell „okos és jó kertész”-ként nyesni, felügyelni, „dudvától”, „gyomtól” óvni. Weöres Sándor ajánlata is a vágyak „idomítására” — megszelídítésére, megzabolázására, kézben tartására —, és persze nem kiirtására vonatkozik. „Ha vágyaidat megszelídíted: igába foghatod őket és sárkányokkal szánthatsz és vethetsz”; „Ha meglátod egyik-másik szörnyedet, ne irtózz és ne ijedj és ne hazudj önmagadnak, inkább örülj, hogy felismerted; gondozd, mert könnyen szelídül és derék háziállat lesz belőle” — írja. És Wassnál is — noha nála inkább moralizáló felhanggal és mondanivalóval (és konkrét szemléletességgel) — ez olvasható (az „állatról, aki benned él”): „A kulturált ember uralkodik önmaga fölött és úgy bánik indulataival, mint a házőrző kutyákkal: időnként engedí őket, de csak a kerítésen belül és csakis olyankor, ha tolvaj kerülgeti kertjét.”

Szegénység és gazdagság így nem külsődlegesen mérhető fogalmakká minősülnek. Akinek van öröme az életben, az gazdag, akinek nincs, az szegény. S ez a mégoly egyszerűsített kultúrkritikai, naiv történelemfilozófiai tézis vagy „aranykor-

elmélet' ugyancsak kapcsolódik a harmincas évek szemléletvilágához, Hamvastól, Várkonyitól Kodolányiig sokakhoz, akik természetesen hatalmas teoretikus és műveltséganyag birtokában és tudatában fejtegették hasonló lényegvalóságra vonatkozó alap gondolataikat. S felbukkan Wassnál a *Nyugat*-nemzedékből ismerős vendéglét-metaphora is: „Vendég vagy a világban és ez a világ szép vendégfogadó.” A fa időn túli helytállásáról, a vihart is túlélő megmaradásáról pedig olyan hangulati mozzanatok villant fel, amelyek árnyalatosan (a két háború közötti erdélyi magyar irodalomban) a transzilvanista hegyi fenyő sorsjelképességében, szimbólumrendszerében bontakoztak ki (csak jelzésszerű példa lehet erre Tompa László jellegadó nagy költeménye, a *Magányos fenyő* vagy magának Wass Albertnek a verseskötetete, a *Fenyő a hegytetőn* és annak vezérverse, nyitódarabja), illetve olyan megérzéseket idéz fel, amely atmoszférikus sejtelemformák elsősorban talán Hamvas Béla *Fák* című megrendítően gyönyörű esszéjéből váltak emlékezetessé.

S aztán a tapintat, a kulturáltság, az együttérzés mind olyan értékminőség Wass Albertnél, amely visszaszoríthatja az erőszakos önzés, a marakodás, a háborúskodás világkrízist keltő késztetéseit. Az emberiség és a testvériesség kiterjedhet minden teremtett létezőre: „Testvéred a világ. Öcséd a nyúl, húgod a margaréta.” S ebből következik a valódi szabadság is: amely nem az, „hogy úgy élhatsz, mint egy diktátor és kedved szerint érvényesítheted a benned felgyülemlett gyűlöletet. Szabadság az, hogy nincs diktátor fölötted más, csak a Teremtő Rend. És hogy a gyűlölet ellen megvédelmezheted magadat a szeretettel.” S a világtól egzisztenciális magáraulaltságában sem elidegeníthető ember számára a transzcendencia, a természet és a szeretetérzés (az elemi, vitális örömszerzés, a mindenkori élet- és reményelvűség, az átszellemült mindenségtisztelet) biztonsága pedig megadhatja az otthonteremtés lehetőségét — akárhol is. Mert „ahol otthon vagy, *az* az otthon”. „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” — tudjuk Tamási Árontól. S ez a „valahol” Wass Albert számára több mint félévszázadig nem a szülőföldet jelentette. Abban bízott — a *Te és a világ* tanúsága szerint is —, hogy lélek és világ otthonos harmóniája mindig létrehozható, ha annak az alapja az otthonérzést megteremtő értékfenntartó emberiség. Némiképpen megelőlegezve az újabb erdélyi irodalomban (Balla Zsófiától Szőcs Gézáig) kijegecesedő másik szállóige tartalmát: „ahogyan élek, az a házam”.

Talán ennyiből is kitetszik, hogy Wass Albert írásművészetének minden rétege folyamatos újraértelmezésre és értékelésre sarkallhatja az utókort, s hogy gondolkodásának gyökerei és fő vetületei milyen szervesen illeszkednek a magyar irodalom legnemesebb tradíciói közé.
